

LIETUVIŲ-ŽYDŲ SANTYKIAI RUDOSIOS OKUPACIJOS METU

M. KRUPAVIČIUS

Naciai įsikūrė. Daug žydų nukentėjo dar pačių vokiečių kariuomenės žygiavimo metu. Jiems įsikūrus karo komendantūras, žydams kurį laiką buvo dar kiek ramiau. Naciai parodė visą savo neapykantą žydams tik įsikūrus civilinei nacių valdžiai Lietuvoje. Dabar jie pradėjo žydams taikyti išmėgintus pas save ir anksčiau užimtuose kraštuose pragariškus naikinimo metodus. Jie buvo iš tikrųjų baisūs. Lietuvis, pamatęs visa tai, iš išgąščio ir pasipiktinimo aiktelėjo. Lietuvis ištiesė žydui pagalbos ranką: kiek galėjo, kiek kietos ir žiaurios naciško režimo aplinkybės leido, statydamas net savo gyvybę pavojun, nes už teikiamą žydams bet kokios pagalbos nacių buvo paskelbtos žiaurios bausmės, bausmės ligi mirties imtinai. To niekas nepaisė. Žydams stengėsi padėti visa lietuviškoji Lietuva. Ši žydų gelbėjimo akcija istorijoje bus lietuviams aukso lapas. Ji geriausia charakterizavo jų sielos taurumą ir gilų krikščioniškumą. Surankioti faktai sudarys toms. Siauri rašinio rėmai leidžia šiuo metu tik kai kuriuos jų paminėti.

Žydai ir laikinoji vyriausybė

Respublikos vardu niekas žydų užtarti negalėjo, nes jos nebuvo. Ją panaikino bolševikai, o naciai atsikurti neleido. Buvo prieš nacių norą sukurta laikinoji vyriausybė, bet naciai jos nepripažino. Nei vieno tos vyriausybės nario jokia nacių įstaiga nepavadino ministriu. Nacių civilinei valdžiai įsikūrus, laikinoji Lietuvos vyriausybė tuoj buvo pašalinta. Bet ir ši bejėgė ir nepripažintoji vyriausybė ėmėsi žygių žydams gelbėti. Tos vyriausybės Krašto apsaugos ministeris gen. St. Raštikis, dar nesant nacių civilinės valdžios, tuo reikalu laik. vyriausybės pavedamas, kreipėsi į Kauno karo lauko komendantą gen. Pohl ir kartu su juo į karinės

vadovybės atstovą gen. De la Rock (ar Roque). Gen. Raštikis jiems išdėstė laikinosios Lietuvos vyriausybės ir visos tautos pasipiktinimą vokiečių politika ir jos metodais žydų atžvilgiu. Deja, teigiamo rezultato nepasiekė ir suprantama, kodėl: žydų naikinimas buvo vienas pagrindinių nacių politikos punktas.

Nacių okupacijos pačioje pradžioje laikinosios vyriausybės ministeris pirmininkas prof. Ambrazevičius sušaukė platų pasitarimą žydų reikalais. Jame dalyvavo beveik visi ministeriai, buv. prezidentas dr. K. Grinius, vysk. dr. V. Brizgys ir visų pakraipų politikos ir visuomenės veikėjų gausus būrys. Pasitarimas neilgai truko, nes visi susirinkę buvo vienos nuomonės žydų klausimu. Jame buvo pasmerktas nacių elgesys su žydais ir nutarta žydams visomis turimomis priemonėmis padėti kaip Lietuvos piliečiams, o kas jų nusikalto Lietuvos ir lietuvių tautos atžvilgiu, atsiųrus Lietuvos teismams, atiduoti jiems nusikaltusiųjų bylas spręsti. Tačiau jau tuo metu susirinkimo dalyviams buvo aišku, kad nedaug žydams galima bus padėti, nes jau pačioje nacių okupacijos pradžioje jų buvo paskelbta, kad žydai ir lenkai išimami iš lietuviškų įstaigų kompetencijos. Tą kompetenciją pasiėmė sau vokiečių karo komendantai ir susikūrusios SD įstaigos. SD veikimas lietuviams nebuvo įprastas. Tai buvo įstaiga savo kompetencija ir veikimo būdais tolygi bolševikų NKVD. SD įstaiga visa darė savo nuožiūra, savo planais nesitardama ir sutikimo ar pritarimo neklausdama nei Lietuvos vyriausybės, nei vokiečių karo komendantų. Nauji viešpačiai nesiveržė atvirai pareikšti, kad jiems nepatinka, jei kas šalia jų domisi žydų reikalais, o juo labiau, jei kas mėgina juos užtarti ar jiems padėti. O kad jų veiklos niekas nekliudytų ir nepainiotų, pačioje okupacijos pradžioje lietuviškąją saugumą vokiečiai paėmė į savo rankas, nepaisant laik. vyriausybės protesto. Dėl to visi areštai ir kita saugumui priklausomoji veikla priklausė vokiečiams. Saugumo priešaky stovėjo vokiečių pastatyti žmonės.

Neilgas buvo laikinosios vyriausybės amžius nuo 1941 m. birželio 25 d. ligi tų pat metų rugpjūčio 5 d. Sunkus jis buvo, gal sunkiausias iš visų buvusių Lietuvos vyriausybių. Jau birželio m. 25 d. Kauno karo lauko komendantas gen. Pohl, rašo rezistencinis laikraštis „Į Laisvę“ 1943 m.

nr. 14–15, įsakmiai pabrėžė laikinosios vyriausybės atstovams, kad su laik. vyriausybe jis negalįs tartis, nes neturįs tam įgaliojimų. Ir iš viso bendradarbiavimo matėsi, kad jam trukdoma palaikyti bet kokius santykius su laik. vyriausybe. Nuo šio momento kiekvienam blaiviai galvojančiam lietuviui buvo aišku, kad vokiečiai yra priešingi nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymui ir kad mūsų tautos sukilimas ir laik. vyriausybės pastatymas susikryžiuo su nacių grobuoniškais tikslais. Tai buvo žiauri tikrovė, bet ji laik. vyriausybės nenugąsdino, nesuklaidino ir neišmušė iš nepriklausomos Lietuvos kuriamojo kelio. Nors ir neleido vokiečiai suorganizuoti tautinio korpuso, nors ir teko ryšiai su kraštu palaikyti pačiomis primityviškiausiomis priemonėmis, nors ir neleido laik. vyriausybės patvarkymus ir įstatymus skelbti spaudoje ar per radiją, žodžiu, kad ir visu galingu savo karinės mašinos svoriu naciai gniuždė laik. vyriausybės pastangas, betgi ji savo nepalaužiamu ryžtingumu ir darbu, palyginti per trumpą laiką, daug nuveikė... Jos siekimai buvo kilę iš visų trijų milijonų širdžių, kurios tada plakė ir šiandien tebeplaka vienu nenumaldomu troškimu: norime būti nepriklausomi, pasiryžę aukotis ir viską atiduoti Lietuvai.

Tokių mūsų nuotaikų akivaizdoje vokiečiai iš karto vengė pasirodyti su nuogu savo grobuoniškosios politikos brutalumu mūsų tautos atžvilgiu. Dėl to pradžioje naciai mėgino pačią laik. vyriausybę pakreipti savo pusėn. Tačiau nei dr. Greffes iš Hauptamto der Sicherheitspolizei u. des SD. nei dr. Kleisto iš NSDAP užsienių politikos biuro misija prikalbėti laik. vyriausybę persireformuoti į vokiečiams priimtina komitetą ir tarybą prie vokiečių valdžios, nepavyko, nes laikinoji vyriausybė, kaip sukilusios tautos valios reiškėja, gerai suprasdama, kad tauta sukilo prieš raudonąją nelaisvę ne tam, kad norėtų vergauti naciams, nė už ką nesutiko išduoti jai pavestą išlaikyti nepriklausomybę... Naciams nieko kita nebeliko, kaip išlaisvintos ir atstatytos nepr. Lietuvos panaikinimą viešai įvykdyti. Tatai ir buvo padaryta aktu 1941 m. liepos 25 d. Tą dieną formaliai gimė Ostlandas su Lohse, Lentzenu, Rentelnu, Krameriu ir kitais rudaisiais priešakyje.

Tačiau faktiškai dar ligi rugpjūčio 5 d. laik. vyriausybė savo darbą varė, kol VIII.5. paskutiniame posėdyje priversta buvo konstatuoti kad,

perėmus civilinę valdžią Lietuvos Reicho pareigūnams, laik. vyriausybė laiko savo veikimą sustabdytą prieš jos pačios valią.

Naciai nuo pat pradžios stengėsi visokiais būdais Lietuvos likimą neatmezgamai surišti su Reicho likimu. To savo noro jie neslėpė: ir žodžiu skelbė ir darbais vykdė. Norėjo tai atsiekti pradžioje įkalbinėjimais, įtikinimais, pagaliau intrigomis. Kai tos priemonės nepavyko, ėmėsi ir smurto. Prisiminkim tik jų norus ir būdus organizuoti liet. kariuomenę, vertimą lietuvius dalyvauti žydų naikinime ir kita. Kalbamame atsitikime su laikinąja vyriausybe taip pat griebėsi to metodo: norėjo, kad pati lietuvių tauta nuverstų laikinąją vyriausybę ir įduotų Lietuvos valdžią į nacių rankas. Tokių lietuvių išsigimėlių rado, kurie pakėlė ranką prieš savo lietuvišką vyriausybę nacių naudai. Bet nacių vergų planui nepavykus, teko paskutinę Lietuvos vyriausybę pasmaugti patiems vokiečiams.

Laikinoji vyriausybė, gyvendama tokį trumpą laiką ir dirbdama tokiose sunkiose sąlygose, nedaug tegalėjo ir žydams padėti, bet padarė, ką galėjo. Jos garbei reik pripažinti, kad, nepaisant kieto nacių spaudimo ir griežtų reikalavimų, ji nepadarė jokio žygio, neišleido jokio potvarkio žydams varžyti, jiems skriausti ir persekioti. Laikinajai vyriausybei ir žydai buvo lygiateisiai Lietuvos piliečiai. Ji išlaikė tradicinę lietuvių poziciją žydų atžvilgiu.

Laik. vyriausybės užimtų pozicijų žydų atžvilgiu kietai laikėsi ir visi jos neskaitlingi organai.

Laikinosios vyriausybės Kauno komendantas pulk. Bobelis savo rizika ir atsakomybe, nesiklausdamas vokiečių, VII.18 nuvykęs į devintą fortą išlaisvino visas žydų moteris ir vaikus ir tarnavusius Lietuvos kariuomenėje žydus vyrus. Be to, išgelbėjo adv. Cimbauską, kuris šiuo metu yra Vokietijoje, pirklių Misurskį, inž. Benjaminavičių ir kitus. Jis švelnino kiek galėdamas žydų būklę ir išdavinėjo apsaugos raštus. Tokių raštų gavo ir daug Kauno žydų. Paminėtini čia žydų komiteto nariai ir pareigūnai. Jų buvo apie 50 žmonių. Už kelių dienų pulk. Bobelis buvo iš eitų komendanto pareigų pašalintas. Žinotina; kad pulk. Bobelis, kaip ir kiti lietuviai komendantai, buvo laikinosios Lietuvos vyriausybės komendantas, skirtas tik toms pareigoms, kurias jis ėjo nepriklausomos Lietuvos res-

publikoje, vadinasi, ne policijos pareigomis. Jis nebuvo vokiečių pareigūnas, nors vokiečiai daug ko iš jo reikalavo: pavyzdžiui, reikalavo iš jo ir Kauno miesto burmistro Palčiausko įsteigti žydams getto Viljampolėje. Šį įsakymą Bobelis ir Palčiauskas pasirašyti atsisakė.

Kauno komendanto elgimosi su žydais pavyzdys ne vienatinis. Visose apskrityse aukštesni lietuviai pareigūnai tos linijos laikėsi.

Žydai ir buvusių vyriausybių nariai

1942 m., rudenį, buv. Lietuvos Respublikos prezidentas dr. K. Grinius ir du buvę ministrai: J. Aleksa ir M. Krupavičius dėl įvairių vokiečių Lietuvai daromų skriaudų įteikė generalkomisarui Lietuvai von Rentelnui raštą-protestą. Tarp kitų ten iškeltų klausimų pareiškama, kad „lietuvių tauta su dideliu susijaudinimu... nepritaria (vokiečių) priemonėms, taikomoms Lietuvos žydams“.

Šie trys vyrai kalbamąjį protestą įteikė ne savo vardu, bet visos lietuvių tautos. Tą faktą jie taip grindžia savo kalbamam rašte-proteste: „Šiandien lietuvių tauta yra pastatyta į tokias sąlygas, kuriose ji neturi jokios oficialios institucijos, jokios visuomenės organizacijos, kuri galėtų pareikšti jos nusistatymą opiais ir svarbiais lietuvių tautai klausimais. Dėl to mes, žemiau pasirašiusieji, esame priversti pasisakyti šiuo skaudamu klausimu. Esame visiškai įsitikinę, kad mūsų nuomonė šiuo klausimu pilnai atitinka ir plačiosios lietuviškos visuomenės nusistatymą“.

Už šį protestą 1942 m. gruodžio 5 d. Krupavičius ir Aleksa per kalėjimus ir gestapo „prieglaudą“ buvo išgabenti į Vokietijos gilumą gestapo „globon“, o Grinius dėl senatvės ir nesveikatos tik iš Kauno į provinciją išsiųstas.

Šis Aleksos, Griniaus ir Krupavičiaus nubaudymas sukėlė visą Lietuvą ant kojų. Rentelnui pasipylė kaip iš maišo protestų ir solidarizavimo su minėtų nubaustųjų išdėstytomis mintimis raštai. Jie buvo siunčiami su šimtais parašų. Rašėsi intelektualai, rašėsi ūkininkai ir darbininkai. Tų raštų čia turima tuo tarpu tik vienas – būtent: vienatinės liet. organizacijos – Savitarpinės Pagalbos. Jame, tarp kitko, taip rašoma:

„Savitarpinė Pagalba, kaip vienintelė lietuvių visuomenės organizacija, laiko savo šventa pareiga pareikšti Tamsai, pone Generalini Komisare, kad memorandumė (Aleksos, Griniaus ir Krupavičiaus) išdėstytos mintys ne tik jų, pasirašiusiųjų asmenų, nuomonė, bet ir visos lietuvių tautos aiškus nusistatymas“.

Žydai ir Lietuvos episkopatas bei dvasininkija

Lietuvos episkopato ir katalikų dvasininkijos pagalbos žydai pradėjo šauktis jau antrą trečią nacių-bolševikų karo dieną. Vokiečiai, pvz., – už nužudytą karininką nužudė 150 gatvėse sugautų žydų – vyrų, moterų ir net vaikų. Panašių egzekucijų gal mažesnės apimtys įvyko visa eilė. Įgąsdinti žydai kreipėsi pas arkivyskupą J. Skvirecką, prašydami pagalbos. Arkivyskupas pasiuntė prel. Šaulį tuo reikalu kalbėtis su vokiečių karo vadovybe. Įvairiose įstaigose padaryti jo žygiai nedaug davė naudos, bet vis tik šis tas buvo laimėta, būtent: laisva asmens iniciatyva žmonių žudymas, vadinasi, ir žydų, buvo uždrausta. Tą teisę buvo paves-ta išimtinai vokiečių karo lauko teismams. Tuo būdu arkivyskupo įsikišimas atvėsinio ir kiek sušvelnino kelias dienas fronto atmosferą.

Kai Kauno miesto komisaras Kramer, mažo išsilavinimo fanatikas nacių, žiaurus ir gobšus žmogus su žydų reikalams SD valdininku Jordanu įsakė Kauno žydams ligi VIII.25 persikelti į Kauno priemiestį – Vilijampolę, jiems įsteigtą getą gyventi, žydų delegacija, sudaryta iš Dr. Elkes ir advokatų Goldbergo ir Garfunkelio, kreipėsi į vysk. dr. V. Brizgį, prašydama jo išrūpinti iš vokiečių to įsakymo panaikinimą. Vysk. Brizgys atsakė, kad katalikų dvasininkija padarys žydų gelbėjimo reikalu visa, ką tik galės, kartu pridurdamas, kad daug iš to nereikia tikėtis, nes naciai yra bedieviai ir nėra pagrindo manyti, kad jie Lietuvos dvasininkiją palankiau traktuotų negu savo vokiškąją. Ir teisybė, vysk. V. Brizgio intervencija šiuo atveju jokio teigiamo rezultato nedavė.

Tuomet žydų visuomenės atstovai paruošė vokiečiams memorandumą, išaiškindami Vilijampolės geto nepatogumus ir prašydami, jei geto yra būtinas ir neišvengiamas dalykas, tai steigti jį Kauno Senamiesty tarp

Nemuno ir Nėries su šiomis ribomis: Kanto ir Seimo gatvėmis pro Čiurlionio gv. ir Nėries. Tą memorandumą jie atnešė vysk. V. Brizgiui peržiūrėti ir pasitarti dėl jų sumanyto žygio. Vysk. V. Brizgys, susipažinęs su paruoštu memorandumu ir turėdamas patyrimo iš pirmo savo žygio pas vokiečius geto reikalu, žygių atstovams pasakė, jog yra maža vilčių bet ką laimėti, bet patarė derėtis, kad tuo būdu bent nutęstų laiką ir palaikytų savo visuomenėje vilčių nuotaiką. Tačiau vadams patarė į klausimą žiūrėti realiai ir pasirengti pačioms blogiausiomis galimybėms.

Žydai pradėjo ieškoti naujų gelbėjimosi kelių: buvę lietuviams bolševikmečiu lojalūs žydai pradėjo apsirūpinti žymesnių lietuvių rekomendacijų laiškais, pradėjo slėptis kaimuose pas ūkininkus, kad ir visai ne gausiose iš bolševikų meto išlikusiose vienuolių bendruomenėse, parapijose, klebonijose ir t. t. Suprantama, kad tuo būdu daug pasislėpti negalėjo, nes didesnėmis grupėmis niekur nebuvo galimybės pasislėpti, antra, buvo vokiečių paskelbtos skaudžios bausmės ir tiems, kurie slėpė, ir tiems, kurie slėpėsi. Tuomet žydai stvėrėsi kitos priemonės, tokios, kuri galėjo apimti ir žydų mases, t. y. krikšto, eiti į katalikų tikėjimą. Krikšto prašymas greitu laiku virto masiniu reiškiniu. Šio fakto akivaizdoje vyskupai priversti įspėti kunigus, kad prašantiems krikšto žydams pirmiausia išaiškintų, jog krikštas nėra apsauga nuo nacių teroro. Kas ir po tokio paaikškinimo prašėsi krikštijamas, liepta nustatyta tvarka krikštyti. Ne visus žydus krikštas apsaugojo. Bet atsirado tokių žmoniškų vokiečių komendantų, kurie žydų naikinimo nuostatų apsikrikštijusiems netaikė: jie ne tik išlaikė savo gyvybę, bet į getą nebuvo varomi. Tuo būdu krikštas išgelbėjo nuo pražūties nemažą žydų skaičių. Du tokie pirmiau apsikrikštiję žydai – Dr. Zivas, „Jude Erwache“ knygų autorius, ir Šachovas buvo priimti į Kauno kunigų seminariją. Po kelių savačių juodu pakvietė ateiti į SD įstaigą. Šachovas nuvyko ir, priėmęs SD tarnybą, daugiau į seminariją nebegrižo. Dr. Zivas į SD nėjo, bet išėjęs iš seminarijos slapstėsi pas įvairius kunigus.

1941 m. spalio mėn. 9–10 d.d. Kauno geto žydai nuo mažiausio ligi seniausio buvo suvaryti į geto aikštę, būk tai darbo jėgoms patikrinti. Čia atvyko SD ir SS valdininkai. Vienas aukštesnis pareigūnas, atsistojęs viduryje gatvės, liepė žydams rikiuotis į koloną po keturis ir žygiuoti

pro jį. Neskirdamas nei amžiaus, nei lyties, nei tinkamumo darbui, lazda jis skyrė žydus vienus į kairę, kitus į dešinę. Atskyręs apie 9000 galvų, uždarė į atskirą geto dalį. Kitą dieną juos visus nuvežė į netoli esantį 9-tą fortą. Ten jie turėjo patys išsikasti griovius. Visi jie buvo plikiai išrengti, iš kulkosvaidžių sušaudyti ir tuose grioviuose užkasti. Visą šią operaciją atliko vokiečiai rusų karo belaisvių pagalba.

Šio įvykio metu Kaune į savo metinę konferenciją rinkosi Lietuvos Katalikų Vyskupai. Pirmą konferencijos dieną Vyskupų konferencija įgaliojo Vysk. Dr. V. Brizgį nuvykti pas pirmą Generalinį Tarėją generolą Kubiliūną žydų reikalu. Į pasiteiravimą, ar lietuviškoji administracija daro ką nors žydų reikalu, Kubiliūno buvo atsakyta, kad šį reikalą paėmė savo žinion SD ir kitiems į jį kištis draudžiama. Į prašymą, kad Gen. Tarėjai padarytų žygių, kad žydai nebūtų žudomi, kad lietuviai policininkai nebūtų verčiami dalyvauti žydų egzekucijose, kad būtų sustabdytos varžytynės pardavinėti žydų daiktus, kuriuos ruošė vokiečiai parduoti, kas jiems netiko, gen. Kubiliūnas atsakė, kad tarėjai, ką galėjo, padarė šiuo reikalu. Vysk. Brizgys paliko gen. Kubiliūnui raštą, prašydamas jį perduoti vokiečių Generaliniam Komisarui. Šis žygis nieko nepadėjo. Nors trijuose getuose žydus buvo liautasi žudyti, bet provincijoje žydai buvo žudomi greitu tempu, taip, kad išskyrus tris getus dar prieš žiemą visur kitur žydai buvo išžudyti. Vyskupams liko vienas kelias – įspėti, kad lietuviai niekur nedalyvautų žydų egzekucijose, nedalyvautų net egzekucijose žiūrėtojais, nepirktų iš vokiečių žydams priklausiusių daiktų. Daugelyje vietų šie paraginimai buvo paskelbti iš sakyklų. Reikia konstatuoti, kad ar tai savaime, ar tai propagandos dėka, kuriai ne mažai pasidarbavo slaptoji lietuvių spauda ir pasauliečiai inteligentai, visoje lietuviškoje visuomenėje vokiečių elgesiu susidarė visuotina pasipiktinimo nuotaika. Vokiečiai pasijuto savo kruvinoje akcijoje prieš žydus pasilikę vieni. O tai jiems labai nepatiko. Jie nirto, pirmiausia, dėl to, kad subyrėjo jų norai ir pastangos „neatmezgamai surišti Lietuvos likimą su Vokietijos likimu“, o antra, kad nepasisekė naikinti žydus lietuvių rankomis, ko naciai dėl kažkokių sumetimų labai troško ir pasauliui paskelbė, būk žydus Lietuvoj naikina ne jie, bet patys lietuviai. Po pirmų nepasisekusių įtraukti „geruoju“ lietuvius į žydų žudymo darbą, naciai

ėmėsi apgaulės ir prievartos, reikalavo, pav., iš valsčių pristatyti išvardintų lape buvusių lietuvių policininkų ir karių nustatytą skaičių, nenurodydami kuriems tikslams. Atvykus jiems į nurodytą vietą, juos varydavo žydus šaudyti. Kas atsisakinėjo, grasino sušaudyti kartu su žydais. Vėliau lietuviai, sužinoję tuos vokiečių gudrumus, ir šaukiami nevykdavo. Tuomet vokiečiai siūsdavo žydus šaudyti aprengtus lietuvių policininkų ar karių uniformomis rusų nelaisvius ir vokiečių karius. Tuos maskaradus žydų naikinimo metu filmuodavo. Tuo būdu rengė „argumentus, dokumentaciją“ įrodyti pasauliui, būk ne jie – vokiečiai, bet lietuviai išnaikinę Lietuvos žydus. Tuo reikalu jie rengė net knygas – Kaip lietuviai žudė žydus. Jos buvo pavesta parašyti žydui gestapininkui, žydų spaudos žurnalistui Serebrovičiui, kuris visą laiką, kuomet jo tautiečiai sėdėjo getuose ir masiniai buvo žudomi, laisvas vaikščiojo su prigrūstu portfeliu po Kauno gatves. Serebrovičius tuo savo gautu iš vokiečių uždaviniu didžiavosi, gyrėsi pažįstamiems lietuviams ir rodė jiems portfely nešiojamą minėtoms knygoms gautą iš vokiečių medžiagą ir foto nuotraukas. Kiek Serebrovičiui pavyko savo darbo atlikti, nėra žinių, nes vokiečiai ir šį savo ištikimą vergą ir žydų tautos išsigimėlį vieną gražią dieną sunaikino.

Getuose gyveną žydai buvo labai gerai informuoti apie katalikų dvasininkijos ir bendrai lietuvių laikyseną ir nuotaiką žydų atžvilgiu. Rabinas Sniegas, kuris dažnai užeidavo pas Vysk. Dr. V. Brizgį, ne kartą žodžiu dėkojo už visų katalikų, ypatingai dvasininkijos laikyseną, pareikšdamas, kad katalikų laikysena negalės būti žydų kada nors pamiršta. Ir tikrai, pav., Kauno Arkivyskupijos Ordinarijatas įvairiomis progomis duodavo vokiečiams pajusti, kad vokiečių elgesį su žydais jie seka ir jam nepritaria.

Vokiečių SD iš sugautų žydų ir iš nediskretiškų lietuvių susekė, kad ir getuose gyvenančių žydų ne vienas apsikrikštijo ir kad krikštijami žydų kūdikiai. 1942 m. rudenį pas Vysk. V. Brizgį kreipėsi Kauno SD žvalgybos skyriaus viršininkas, pareikšdamas, kad žydus krikštyti draudžiama ir kad tuo reikalu Kurija turinti išleisti kunigams draudimo aplinkraščių, kurio egzempliorius turįs būti jam pristatytas. Vyskupo jam buvo atsakyta, kad žydus krikštyti Lietuvoje jokia teisėta instrukcija nėra draudusi. Jis atsakė,

kad tai esą draudžiama Reiche. Paaškinus, kad Reicho įstatymai čia neveikia, jis atsakė nesąs teisininkas, į ginčus nesileidžiąs, o tokis aplinkraštis jam esąs reikalingas ir kad ortodoksų Metropolitą Sergijų tokį aplinkraštį esąs išleidęs. Buvo atsakyta, kad Sergijaus elgesys katalikų vyskupams nėra pavyzdys ir kad rimtai prašančiam krikšto negalima atsakyti, todėl ir kunigai negalės būti paraginti nekrikštyti. Tada jis jau plačiau paaškinio, kad Berlyną pasiekusios žinios, būk Lietuvoje žydai yra krikštijami, kad jam esą įsakyta tokį elgesį sustabdyti.

Kadangi visą laiką būdavo atsitikimų, kad iš geto pasišalinę žydai ar jau žuvusių žydų mažus vaikus paslėpę katalikai kreipdavosi į kunigus prašydami krikšto, tai Vyskupų Kurijos rado reikalingu priminti kunigams ir šiose nepaprastose laiko aplinkybėse laikytis Bažnyčios kanonų reikalavimų. Buvo daug atsitikimų, kad ir kunigai už dvasinius patar-navimus ir lietuviai už žydų slėpimą nukentėdavo. Pavyzdžiui, ilgesnį laiką Kaune T. Jėzuitų ir Saleziečių globotas žydas pasikrikštijęs išvyko į Vokietiją pas savo gimines. Tačiau ten buvo SD suimtas. Tardomas išsipasakojo net tokias smulkmenas, kur kiek laiko slėpėsi, kas kokią knygėlę davė, kas mokė katalikų tikėjimo, kas pakrikštijo. Visi jo geradariai turėjo daug nemalonumų. Gestapas sužinojo, kad Kauno Šv. Antano parapijos klebonas kun. A. Želvys pakrikštijo kūdikį ir bendrai padėdavo žydams. Kun. A. Želvys buvo areštuotas. SD kalėjimuose buvo ilgesnį laiką iki teismo laikomas visiškai tamsioje, drėgnoje rūsio kameroje, kur nebuvo nei suolo, nei guolio, kur sėdėdavo ant šaltų drėgnų grindų ir valgyti labai mažai gaudavo. Teismas jį išteisino gal dėl to, kad jo parapijiečiai masiniai reikalavo paleisti jį kleboną. Kaune SD suėmė vieną besislapstančią žydaite, kuri tardoma prisipažino, kad Šv. Kryžiaus parapijoje vikaras kun. V. Tamoševičius ją šelpęs, ruošęs krikštui, davęs knygų ir pakrikštijęs. Ir šis kunigas iki teismo bylos buvo laikomas tose pačiose sąlygose. Teisme nesigynė, kad jis tą žydaite tikrai pakrikštijęs ir todėl buvo nuteistas kalėti. Buvo patalpintas Ukmergės kalėjime, iš kurio, artėjant 1944 m. liepos mėn. frontui, pabėgo.

Prasidėjo didesnis judrumas gelbėti žydų vaikus ir skaitlingesnis bėgimas iš getų suaugusių tik po Vilniaus geto 1943 m. nelaimių. Kauno geto Senių Tarybos prašomas Vysk. Dr. V. Brizgys asmeniškai kreipėsi į

visą eilę kunigų, prašydamas visomis priemonėmis gelbėti į juos besikreipiančius žydus. Vardus vietovių, į kurių kunigus galima kreiptis, tas pat vyskupas įteikė geto Senių Tarybai. Pradėjus 1943 m. rudenį, visą žiemą ir sekantį pavasarį Kauno kunigų seminarija ir pats Ordinarijatas ne kartą būdavo pastatomi į keblią padėtį. Senių Taryba pavojų paveikta per daug atvirai pasakė, kad, pabėgus iš geto ir gresiant pavojui, pasislėpt esą galima seminarijoje ir net Arkivyskupo rūmuose. Nieko iš anksto nepranešę, vakare prisistatydavo ten keli vaikai ar suaugę asmenys ir sakėsi Senių Tarybos patarimu atvykę pagalbos prašyti. Iš drebančių veidų ir visos laikysenos aiškiai buvo matyti, kad tai ne provokatoriai, bet ūmai kur juos dėti? Tokiais atvejais dažnesnės laikinos prieglaudos būdavo kelios katalikiškos įstaigos, bet dažniausiai pas šeimas, kurios dvasininkų atsiųstiems žydams laikinos prieglaudos niekada neatsakydavo. Katalikų tarpe atsirado ir tokio pasiaukojimo, kad turėjo drąsos ilgesniam laikui slėpti visą eilę tų žydų, kurie 1943.12.25 naktį išsilaužę pabėgo iš 9-to forto. O juos surasti SD dėjo visas pastangas. Kad būtų suradę, tikrai būtų slėpėjai už tai netekę gyvybės. Dar didesnis žydų bėgimas, ypač vaikų gabenimas, prasidėjo, kai 1944 m. Šiaulių gete vieną dieną visi darbingieji, išvaryti į darbą, sugrižę nerado vaikų ir senių. Juos visus vokiečiai kažkur išvežę nužudė.

Vysk. dr. V. Brizgys pasakė žydų persekiojimo tema gražų pamokslą, kuriame išvystė tas mintis, kurias žydų klausimu buvo nustatę episkopatas. Dėl to vokiečiai labai nirto, o katalikai džiaugėsi. Tas pamokslas buvo visiems kunigams neoficiali elgimosi direktyva.

Tiek dėl episkopato veiklos žydų gelbėjimos srity, čia buvo kalbama apie Kauno vysk. dr. V. Brizgį. Kitų vyskupijų vyskupai ėjo tuo pačiu keliu.

Kunigai ir vienuolynai vyskupų pavyzdžiu išvystė plačią visokeriopą žydų gelbėjimo ir jų būklės švelninimo akciją, už kurią ne vienam teko iš vokiečių pusės daug nesmagumų patirti, kitiems į kalėjimą atsisėsti, o kitiems ir su tėvyne atsisveikinti. Vienuolynai taip pat tuo keliu nuėjo. Ypatingai moterų vienuolynai, laikę savo žinioj vaikų prieglaudas, daug paslėpė žydų vaikų. Žydų vaikų gelbėjimo akcijoj Kaune daug pasidar-

bavo O. Labanauskaitė, kuri turėjo priėjimo prie vaikų prieglaudos. Ta akcija labiausia išvystyta 1943 m. pabaigoje ir 1944 m. pradžioj, kai sužinota, kad gestapas esąs nutaręs sunaikinti visus pasilikusių žydų vaikus. Tai akcijai Kaune daugiausia vadovavo kunigija. Daug drąsos ir pasišventimo parodė Šv. Trejybės klebonas salezietis kun. Petraitis. Žydų vaikai buvo koncentruojami benediktinų vienuolyne, o iš ten buvo skirstomi pas lietuvius įvairiose vietose. Iš geto žydus palengvindavo išimti lietuvių sargyba, kurią vokiečiai statydavo žydams gete saugoti.

N. klebonas iki pat bolševikų atėjimo pas save išslapstė penkių asmenų šeimą. L. parapijos klebonas kun. K. pas save klebonijoje laikė žuvusių tėvų dvi jau suaugusias žydaite kartu su lietuvaitėmis tarnaitėmis. Šiuos faktus žinojo visa parapija, bet vokiečiams nieko nepranešė.

Šeštokų klebonas išlaikė pas save vieną iš Lazdijų žydaite abiturientę.

Vieksnių klebonas dėl žydų naikinimo viešai protestavo. Ypatingai karštai reagavo į nacių žvėriškumą vikaras kun. A. Arlauskas ir kapelionas kun. Pocevičius. Už tai jiems gestapas pridarė nemaža vargo ir rūpesčių.

Dusetų klebonas kun. Laurenčikas kelis kartus protestavo prieš vokiečių elgesį su žydais, o savo parapijiečius įspėjo, kad žydams būtų broliški, kaip reikalauja krikščioniškai mokslas, net ir tuomet, kai vokiečiai prievarta juos verstu su žydais elgtis taip, kaip jie patys elgiasi.

Degučių klebonas kun. Petras Rauduvė – ats. karininkas ir Vyties Kryžiaus kavalierius – vokiečių komendantui pareiškė griežtą protestą prieš jų elgesį su žydais ir reikalavo prie šio kruvino darbo neimti jo parapijiečių. Vokiečiai už tai jį apkaltino komunistu ir nemaža iš jų turėjo patirti nemalonumų.

Kaune prel. Jakubauskis, buv. Kauno arkivyskupijos valdytojas, vieną kartą, varant žydus iš darbų, prie Rotušės aikštės dalino jiems laikraščius. Vokiečiai sargybiniai jį suėmė ir uždarė gete. Tik įsikišus vysk. Brizgiui prel. Jakubauskį iš geto pavyko išlaisvinti.

S. Kalvarijos klebonas kun. Krupavičius, pradėjęs vokiečiams žydus persekioti, įteikė vietos komendantui majorui Kvassui raštu protestą. Be

klebono, persekiojamiems žydams daug širdies parodė ir jo vikarai: at-sargos karininkas kun. A. Jančauskas ir kun. St. Račkauskas.

Lankeliškių klebonas kun. Karalius išvystė plačią žydams gelbėti akci-ją. Pas save taip pat slėpė vieną Vilkaviškio žydaiteį. Bolševikams arti-nantis, jis buvo vokiečių evakuotas su visais savo tarnais. Ir šiuo metu jis tos žydaiteės neapleido ir atsivežė į Regensburgą. Įdomi smulkmena: čia ji gavo vietą Regensburgo žandarmerijos virtuvėje ir žandarų buvo mėgiama už jos darbštumą ir tvarkingumą. Dvasininkijai sėkmingai vyko kalbamoji žydų gelbėjimo akcija dėl to, kad savo darbui varyti rado palankią dirvą plačioj lietuvių visuomenėj.

Žydai ir lietuvių politinės partijos

Formaliai Lietuvoj partijų nebuvo. Jos buvo uždarytos, išskyrus tau-tininkus, dar Smetonos laikais. Bolševikai uždarė ir vienatinę tautininkų partiją. Vokiečiai organizavo lietuvių nacionalistų partiją. Bet ir su jos organizavimu išėjo nesklandumų. Tačiau faktinai partijos gyvavo. Jos ne-lengva sunaikint. Partijų vadų didžiumą bolševikai išblaškė, sugrūdo į kalėjimus, išgabeno į Rusiją. Jų vietas užėmė kiti. Liko skaitlingi būriai partijų narių, visose apskrityse partijų padalinių vadai. Veikti, nors la-bai sunkiai, buvo galima. Net bolševikų partijos okupacijos metu buvo slaptų suvažiavimų, pasitarimų. Ir jos veikė, davė toną, suorganizavo pasipriešinimą – rezistenciją, su vyriausiu organu priešaky, pasivadinusiu Vyriausiuoju Lietuvos išlaisvinimo Komitetu.

Kokią poziciją užėmė partijos naikinamųjų žydų klausimu? Leiskim atsakyti į šį klausimą gestapui. Lietuviškos rezistencijos prieš neaiškius okupantus buvo leidžiama 15 laikraščių. Gestapininkų dėtos pastangos juos sugaut ir likviduot nuėjo niekais, nors daug lietuvių – tiesioginių ir netiesioginių tų laikraščių bendradarbių – pakliuvo į jų nagus ir sun-kiai nukentėjo. Tuomet gestapas ėmėsi gudrybės leisti savo „pagrindi-nį“ laikraštį rezistencinei opinijai klaidinti ir savom idėjoms praveisti. Leisdavo lietuvių leidžiamų laikraščių vardu. Vienam tokiam gestapi-niam „Laisvės kovotojas“ 1944 m. vasario-kovo mėn. nr. iškeltu klau-simu gestapininkai neva lietuvių vardu taip rašė: „Smetonos santvarka yra

ir liks mirusi. Šioji santvarka pati save nuteisė dėka reiškiamo žydams bei lenkams prielankumo. Mes siekiame valstybės, sukurtos autoritetiniais, fašistiniais pagrindais, kurioje gyvena vien tik lietuviai. Todėl skelbiame griežtą kovą rusams, vokiečiams, lenkams, žydams.

„Su demokratinėmis partijomis mes bendradarbiausime tik tuo atveju, jei jos nustos laikiusios lietuvių tautai kenksmingos krypties ir visiškai subordinuotos mūsų idėjoms (minčių eigai). Krikščionių demokratų partija, kuriai vadovauja dvasiškija, rodo didelį prielankumą žydams. Demokratinė partijų vadovai – Grinius, Krupavičius ir prof. Aleksa – 1942 m. lapkričio mėn. įteikdami memorandumą Generaliniam komisariui, aiškiai įrodė prielankumą žydams.

„Krikščionių demokratų partija pritarė jų žygiui ir protestavo prieš žydų išnaikinimą (skaityk Nepriklausomoje Lietuvoje nr. 9.12.1942). Daudelis dvasininkų rėmė žydus...

„Kaip pastarųjų laikų pavyzdžiai minėtini dvasininkai Vaclovas Tamoševičius Kaune ir Juozas Želvys Kaune – Šv. Antano bažnyčia, kurie 1944 m. sausio mėn. krikštijo iš geto pabėgusius žydus... Giliai tikintis katalikas, lygiai kaip ir mes, smerks tokius veiksmus“.

Tuo būdu ir gestapininkų teisingu šiuokart tvirtinimu žydus užtardavo ir gynė visos lietuviškosios demokratijos partijos: krikščionių demokratų; valst. liaudininkų, ūkininkų, socialdemokratų, ūkininkų sąjungos ir darbo federacijos. Prie tos kategorijos priskaityta ir Smetonos režimo partija, t. y. tautininkai.

Žydai ir pagrindinė lietuvių spauda

Visa lietuvių tauta stoji prieš nacių okupaciją ir jų organus. Kovai su naciais buvo leidžiama, neskaitant proklamacijų gausybės, kaip buvo minėta, 15 pagrindinių laikraščių. Nei viena nacių okupuotoji tauta proporcingai neturėjo tokio rezistencinės spaudos skaičiaus. Tie laikraščiai žydų klausimu užėmė aiškia ir nedviprasme poziciją: demaskuoti vokiečius ir ginti žydus. Budri tos spaudos korespondentų akis nepraleido nepastebėjusi nei vieno vokiečių žiauraus ir kruvino žygio prieš žydus.

Tuos faktus ji kėlė savo skiltyse, orientavo visuomenę, nustatė lietuvių elgimosi su žydais kryptį ir piktinosi bei smerkė vokiečių antižydišką akciją. Daug įdomių ištraukų tuo klausimu galima būtų paduoti. Bet, deja, tos spaudos rinkinių čia, tremtyje, ar visai nėra, arba tik šis tas, atsitiktinai pakliuvę pavieniai numeriai. Br. Kviklio knygelės „Lietuvių kova su naciais“ (Memmingenas, 1946 m. 18 psl.) duoda galimybės paduoti dvejetą citatų iš kalbamosios spaudos.

„Per 80.000 Lietuvos žydų išžudyta, rašo laikraštis „Į Laisvę“ 1943 m. gegužės mėn. 25 d. nr. 9. Šaudymams vadovavo vien vokiečiai. Juos vykdė taip pat vokiečiai ir lietuviškomis uniformomis apsilikę padugnės – visokie jankai ir jaskai, kuriuos vokiečiai nugirdydavo ir leisdavo žudomuosius apiplėšti. Lietuvių tauta nuo tų masinių skerdynių atsiribojo. Lietuvos laikinoji vyriausybė neišleido nė vieno prieš žydus nukreipti nuostato, nors visa lietuvių tauta jau tų jų šviežiai padarytą skriaudą ir laukė, kad teisingumo ranka nubaustų tą žydų dalį, kuri aktyviai padėjo bolševikams kankinti Lietuvą. Vysk. Brizgys viešai įspėjo lietuvius nesutepti rankų svetimu turtu ir krauju. Lietuvių tautos veteranai – Dr. K. Grinius, kun. M. Krupavičius ir prof. Aleksa memorandumu, už kurį buvo ištremti, protestavo Rentelnui dėl žydų žudymo ir lenkų iš ūkių kraustymo“.

Tas pats pagrindinis laikraštis „Į Laisvę“ 1943 m. nr. 18–19 tuo pat žydų klausimu taip rašė:

„Rudoji okupacija beveik likvidavo Vilniaus getą. Visas rajonas buvo apsuptas. Viduje patys vokiečiai gaudė pradžioje darbui tinkamus vyrus, vėliau ir moteris, ir senius. Žydai patys iš namų nėjo – kiekvienas buvo išvaromas skyrium. Užbarikaduoti namai buvo susprogdinti drauge su juose buvusiais žydais. Kurie slapstėsi kanalizacijos vamzdžiuose, prigirdyti paleistame vandenyje. Iš viso Daugpilio kryptimi per 3 dienas išvežta apie 10.000 žydų. Vokiečiai sako, kad į Estiją darbams. Iš buvusių Vilniaus gete 14.000 žydų liko tik kokia 2.000“.

Katalikų Bažnyčios rūpestingas mokymas ir pavyzdys ir slaptosios lietuviškos spaudos gyvas informavimas nustatė lietuviškoje visuomenėje deriamąją liniją, kaip laikytis žydų atžvilgiu. Ir lietuvių tauta išlaikė savo garbę ir moralinį švarumą savo amžių įnamių – žydų atžvilgiu.

Čia paminėtina, kaip laikėsi nacių sudarytos žydams būklės atžvilgiu: laikinoji vyriausybė ir jos organai, buvusių vyriausybių nariai, Katalikų Bažnyčia su savo dvasininkija, partijos, t. y. kolektyvai, kurie gali kalbėti plačiųjų masių vardu, ir pagrindinė antinacinė liet. spauda. O šie paminėtieji kolektyvai, be jokios abejonės, išreiškė visos lietuvių tautos pažiūrą į nacių žydams taikomus metodus.

Vadinasi, lietuvių tauta šiame atsitikime, visas savo simpatijas ir realią pagalbą nukreipė nelaimingai žydų tautai, o naciams pasibjaurėjimą ir antipatiją.

Žydai ir neorganizuota lietuvių visuomenė

Ne tik įdomu, bet ir naudinga pasišvalgyti, kas buvo manoma ir daroma šiuo klausimu plačioj Lietuvoj paskirų lietuvių, neorganizuotos lietuviškosios visuomenės. Štai tos srities faktų eilė. Bet tai bus tik šešėlis to, kas padaryta. Visiems faktams aprašyti reikėtų tomų; bet reik manyti, kad ir paduotų žinių žiupsnelis apibūdins vyravusias periferijose nuomones ir nusiteikimus žydų atžvilgiu.

Vieکشniuose tik atėjus vokiečiams ir kilus gandui apie laukiamus persekiojimus, žydai išsislapstė pas kaimų ūkininkus, kurie noriai juos priėmė, bet tai truko neilgai. Atėjus vienam SS daliniui, jie buvo iš ūkininkų išgaudyti ir uždaryti jiems įrengtame gete. Esesininkams pasitraukus, laikinosios vyriausybės komendantas kap. Mačys žydus iš geto paleido ir leido jiems gyventi, kaip gyvenę, savo patalpose. Žydais nuoširdžiai rūpinosi ir Mažeikių apskrities viršininkas kap. Jatulis. Jų dėka žydai visoj apskrity gyveno senoviškai, dar tuo metu, kai daugely apskričių žydų jau nebebuvo. Už žydų favorizavimą ir Mačiui, ir Jatuliui teko nemaža iš vokiečių nukentėti.

Vieکشnių žydus likvidavo rugsėjo mėn. antrojo pusė. Dalis pabėgo ir prisiglaudė pas ūkininkus. Kai kuriuos jų vokiečiai surado ir vietoj sušaudė, o slėpusius juos ūkininkus kažkur išgabeno ir jų daugiau nebeteko matyti.

Rokišky netoli geležinkelio stoties vienas ūkininkas slėpė 4 žydus, 1942 m. pavasary vokiečių baudžiamasis būrys tą ūkį kartu su šeiminku ir visa šeima už prielankumą žydams sudegino.

Kauno fortų kapinyne 1944 m. bal. mėn. vokiečiai pradėjo naikinti ten palaidotus nužudytų žydų ir kitų lavonus. Tai turėjo padaryti vokiečių atgabenti iš geto žydai. Lavonus degino. Nusilpusius darbininkus žydus jų pačių tautiečiai turėjo mesti kartu su lavonais į ugnį. Darbą pabaigus vokiečiai pradėjo naikinti visus pėdsakų naikintojus. Nemaža jų žuvo. Kitiems pavyko pasislėpti pas aplinkinius gyventojus. Pasislėpusieji buvo ieškomi ir kai kurie surasti. Surastus žydus sušaudė, o slėpusius ūkininkus skaudžiai nubaudė.

Dusetose vokiečiai, suvarę žydus į getą, paliko juos saugoti lietuvių policijai. Policija leido jiems išeiti neva dirbti pas ūkininkus. Žydai pasinaudodami ta proga savo vaikučius išslapstė pas ūkininkus. Sužinoję tai vokiečiai, įsakė tuoj surasti visus žydus. Vienus surado, kitų ne. Vėliau paskelbė įsakymą grąžinti į getą visus žydų vaikus. Neklausantiems buvo paskelbta mirties bausmė. Nepaisant to, toli gražu ne visi vaikus grąžino. Paminėtina Lukošūnų šeima iš Bileišių kaimo, kuri negrąžino dr. Epsteino 2 metų dukrelės. Vokiečiai tik kratą darydami pas juos ją rado. Lukošūnas buvo smarkiai nubaustas. Visi rasti žydų vaikai sunaikinti.

Vietos lietuvių komendantas drąsiai gynė ir gelbėjo žydus. Vokiečiai už tai jį, apkaltinę neveiklumu prieš žydus, suėmė.

Daugelis dusetiškių lietuvių, vokiečių pastatytų sargybiniais prie žydų, už atsisakymą žiauriai elgtis su jais buvo skaudžiai sumušti, kiti pasodinti į kalėjimą.

Vienas dusetiškis ūkininkas Linas Lubanas (?) vokiečių buvo verčiamas sušaudyti du žydus, kurie jo šeimą suėmė ir išgabeno į Rusiją. Šis atsisakė. Vokiečiai jį nubaudė.

Laikomi gete žydai Dusetų savivaldybės buvo maitinami taip, kaip laisvė gyveną lietuviai. Viršaitis Svilas už tai ir už protestą dėl žydų naikinimo buvo vokiečių apšmeižtas, apkaltintas, atleistas iš pareigų ir nubaustas.

Fredoj varomas iš darbų žydų būrys sutiko 11–12 m. lietuviuką su daržovių maišeliu ant pečių. Žydams paprašius, geros širdies vaikutis pradėjo daržoves jiems dalinti. Vokiečiai sargybiniai jį čia pat nušovė.

S. Kalvarijos apylinkėse pas ūkininkus gyveno pasislėpę nemaža žydų. Trakiškių kaime pas vieną ūkininką surado visą Gulbių šeimą. Gul-

biai psichiatrinėj ligoninėj buvo sušaudyti, ūkininko nenubaudė tik dėl to, kad visoj Kalvarijoj žinoma savo padorumu Gulbių šeima pasakė, kad tas ūkininkas nežinojęs apie jo žydiškąją kilmę ir kad jie ten pergulėję tik vieną naktį. Žydus dar slėpė šie ūkininkai: Jusaitis, Jackevičius ir kt.

Šiauliuose dr. D. Jasaitis ir Jasaitienė tarp daugelio kitų išgelbėjo šiuos žydus:

1. Jerozolimskienę, gimnazijos mokytojo žmoną su 2 berniukais 6–8 mt. amžiaus. Ji nuvežta arkliais 60 km. nuo Šiaulių į ūkį pas Jaloveckius, o vėliau perkelta prie Kužių.

2. Kamberienę, d-ro Kamberio žmoną su 5 mt. amžiaus sūnumi. Ji buvo išvešta arkliais už 75 km. pas Zubovus prie Akmenės į Judrelių ūkį, kur išgyveno iki vokiečių pasitraukimo.

3. Chanę, naujose metrikose Janę, elektrotechniko 8 metų dukterį. Ji buvo apgyvendinta pradžioje Šiauliuose, vėliau pas ūkininką Padubysio valsč. Liutikienės globoje, ir pagaliau perkelta į Mažeikių apskritį Bugonių ūkį, kur ir gyveno iki vokiečių pasitraukimo.

4. Frenkelio odos fabriko darbininkę su 2 vaikais. Vyresnysis buvo priglautas kaime palei Vaiguvą Šiaulių apskr. Jaunesnysis pradžioje buvo patalpintas Šiaulių miesto ligoninėje. Kuomet buvo patirta, kad ligoninės personalas pradėjo kalbėti apie jo kilmę, skubiai buvo iš ten paimtas ir atiduotas globoti vienai moteriai. Frenkelio odos fabriko meisterio sūnų, kuris buvo patalpintas ligoninėj, o paskui išvežtas į Vaiguvos vaikų prieglaudą. Jiems reikėjo sudaryti pamestinukų dokumentai.

5. V. Rudnikaitę – Šiaulių žydų gimnazijos direktoriaus dukrelę, 16 metų. Ji apgyvendinta girininko Dauginio šeimoj. Tik, deja, savaitei prabėgus, pasiilgusi savųjų, ji sugrįžo į Šiaulių geto.

6. Vieno Kauno prekybininko sūnų 5 metų amžiaus. Jis buvo atvežtas savo auklės traukiniu iš Kauno, gyveno kurį laiką dr. Jasaičių šeimoj, o vėliau perduotas globoti agr. Mikolaičiui į kaimą.

7. Šifmanaitę Ireną, inžinieriaus dukterį. Ją priglaudė mokytojo šeima prie Kužių, Šiaulių apskr.

8. Inž. architekto, studijavusio Paryžiuje, iš Kauno žmoną su 6 mt. sūnumi. Iš Kauno geto ją išgelbėjo p. Binkienė. Atvažiavo į Šiaulius, su vysk. Brizgio rekomendaciniu laišku Šiaulių jėzuitams. Apgyvendinta Teišerskio ūkyje kaip šeimininkė. Ji gerai kalbėjo lietuviškai ir buvo ariškos išvaizdos.

9. Šiaulių „Star“ dažų fabriko savininko 9 metų sūnų. Tėvas filantropas, žydų gete labai populiarius. Sudaryti dokumentai ir D. Venslauskaitės rūpesniu apgyvendintas Vaiguvos apylinkėje.

10. Dr. Piko sūnui studentui buvo sudarytas asmens dokumentas.

11. Žinomąją Kauno fotografę Zinaidą Blumentalienę, kuri su parūpintais jai Kauno asmens dokumentais buvo apgyvendinta Padubysio valsč.

12. Apie 15 asmenims buvo sudaryti asmens dokumentai, daugiausia vyrams. Dokumentai palengvindavo jiems reikalingu momentu bėgti iš geto ir tuo būdu išsigelbėti (ūkininkai mažiau bijodavo priglausti asmenis su tvarkingais dokumentais). Pačioje okupacijos pradžioje 3 Šiaulių visuomenės atstovai F. Bugailiškis, dr. D. Jasaitis ir kun. Lapis nuėjo pas Šiaulių Gebiets-Komisarą Štabsleiterį Schoepferį, įvairiais samprotavimais užtarė žydus ir pareiškė pasipiktinimą brutaliu jų žudymu. Štabsleiteris tą intervenciją įžūliai atmetė, pasikalbėjimą nutraukė ir pagrasiino, kad už kišimąsi į tą reikalą visiems gresia žydų likimas. O SD viršininkas Bocelskis pasikalbėjime tuo pačiu reikalu D. Jasaičiui pasakė „Jei Tamsta kišiesi į tą reikalą, tai atsigulsi į tą pačią duobę su žydais“.

Šiauliuose žydus gelbėjo nuo mirties ir teikė jiems visokeriopą paramą šimtai lietuvių. Primintini be minėtų Dr. Jasaičio šeimos narių, še žmonės: adv. Vanslausko šeima, Dr. Luinienė, kun. Lapis, kun. Byla, dr. Prielgauskas, Kužių klebonas kun. Kleiba, vice-burmistras Pauža, Kildišius, Ibianskis ir kiti.

Vilkaviškio apskrity žydų gelbėjimo akcija buvo organizuota platesniu mastu.

Buv. teismo antstolis Pališkis, gyv. Vilkaviškio mieste, pas save slėpė vieną žydų šeimą. Vokiečiams tai susekus, Pališkis su žmona buvo suim-

ti, turtas konfiskuotas ir atiduotas vokiečiams. Pališkių vaikus pasiėmė globoti kiti lietuviai.

Juozuoniško vienkiemio ūkininkas Gavėnas laikė paslėpęs kelis žydus.

Kai susidarydavo pavojus toliau laikyti žydus, jie buvo perkeliami pas kitus ūkininkus, taip pvz. iš Margių kaimo Rimšos buvo perkelti pas Obelupių kaime Eidukevičių.

Vilkaviškio apskrities ūkininkai buvo sudarę savotiškas stotis, kuriose žydai nenuolat gyveno, bet laikinai, kilnodamiesi iš vienos tos rūšies stoties į kitą. Čia jie gaudavo be atlyginimo pastogę ir maistą.

Tai tik nuotrupos; maži iš įvairių vietų vaizdeliai. Bet jie pakankamai atvaizduoja visą padoriają Lietuvą, visą lietuvių tautą ir jos užimtąją poziciją nacių persekiojamos ir naikinamos žydų tautos atžvilgiu. Lietuvių tauta padarė žydams visa tai, ką ji galėjo tomis sąlygomis padaryti. Lietuvos žydai visa tai labai gerai žinojo ir jų vadai su kai kuriais rabinais priešaky Kauno arkivyskupijos kurijai už lietuvių teikiamą žydams pagalbą Lietuvos žydų tautos vardu pareiškė padėką. Už tą teiktą žydams pagalbą daugelis lietuvių brangiai apmokėjo; gyvybe, turtu ir laisve. Bet tuo pat metu šiuo savo kilnaširdiškumu lietuvių tauta ryškiai įrodė ir savo aukštą moralinę vertę.

Gėdos lapas

Peržvelgta garbės lapai. Objektivumas verčia dirstelėti į lietuvių tautos gėdos lapus. Lietuvių tautoj atsirado žmonių, kurie žydus naikino. Šitą lietuvių tautai skaudžią ir gėdingą akciją galima padalinti į du laikotarpius: 1. bolševikams atsikersijimo laikotarpį ir 2. sąmoningą naciams talkinimo žydų naikinimo darbe laikotarpį.

Pirmasis laikotarpis apėmė bevaldį – interregnumo periodą, kai rusai traukėsi, o vokiečiai dar neįsikūrė. To interregnumo metu kilo spontaniškai, niekieno neorganizuota reakcija prieš bolševizmą ir bolševikus, atsiskaitymo, keršto valanda – keršto už sunaikinimą valstybės, visų nepriklausomo gyvenimo kultūrinių, ekonominių ir t. t. laimėjimų suardymą, už tiekios žmonių išžudymą ir išvežimą į Rusiją mirti, vadinasi, kerš-

to, patriotiniais ir asmens sumetimais. Asmens keršto pavyzdį priminsiu Rokiškį. Bolševikai vokiečių išstumti. Daug šeimynų jų buvo išvežta į Rusijos pasviečius. Išvežtųjų pasiliko artimų giminių ir net kaikurių – vaikų. Mieste pasiliko kokis skaičius bolševikų agentų ir trėmimo į Rusiją talkininkų. Jų tarpe, kaip visoje Lietuvoje, buvo nemažas skaičius žydų. Už savo išvežtas šeimas ir suardytą laimę pasilikę laisvėje nuskrastiausieji ėmėsi visai suprantamo, bet nepateisinamo keršto žygio. Pagautieji bolševikų agentai ir trėmimo pagalbininkai buvo žudomi. Jų tarpe žuvo ir kiek žydų bolševikų.

Šiuo anarchijos metu buvo žudoma tik bolševikai. Nužudytųjų tarpe buvo ir žydų. Statistikos niekas nevedė. Sunku tad pasakyti kiek jų šiame laikotarpy žuvo. Aišku tik, kad jie buvo žudomi ne kaip žydai, bet kaip bolševikai, kaip Lietuvos Respublikos duobkasiai ir lietuvių naikintojai ir žudytojai, ir antra, kad šiuo laikotarpiu lietuvių buvo išžudyta daugiau negu žydų, maišė ir asmeniškumai, atsiskaitymai ir tolimesnė praeitis. Į tą akciją įsibrovė ir tautos padugnės, kaip paprastai tokiais momentais atsitinka. Nukentėjo nemaža ir nekaltų žmonių. Kaip pavyzdį paimsiu S. Kalvariją. Čia Baltramiejaus naktį surengė vienas morališkai kritęs lietuvis vietos policijos pareigūnas – nasis Klipštas. Jis per vieną naktį suėmė apie 150 žmonių iš miesto ir apylinkių ir atidavė gestapininkams. Jų tarpe bolševikų buvo nedaugiau 10. Suimtųjų tarpe buvo žydų tik 36, kiti lietuviai: vaikai, moterys, priaugančio jaunimo ir 3 Lietuvos išlaisvinimo kovų savanoriai, Vyties Kryžiaus kavalieriai. Gestapininkai nužudė 110 žmonių. Kitus pavyko išgelbėti tik vietos kunigų ir pasaulinių inteligentų drąsių ir jų pačių gyvybei pavojingų žygių dėka. Tokia banga, žinoma, ne tokiame maštabe, kaip Kalvarijoje, persirito per visą Lietuvą. Pirmojo laikotarpio negalima griežtai atskirti nuo antrojo, nes tautos padugnės pasireiškė pačios suirutės pradžioje. Jie pradėjo žudyti žydus, vokiečiais sekdami, dėl jų turto, dėl prisigerinimo vokiečiams ir kitais tolygiais nešvariais sumetimais.

Tačiau antrame laikotarpy jau veikė tik tautos atmatos: tai buvo tikrai nacių talkininkai, vieni dėl pelno, kiti nacių palankumui nusipelnę ar tuomit išlyginti savo priešnaciškiems atliktiems darbams. Įdomu, kad

tokių žydų žudikų priešakin labai dažnai stodavo buvę enkavedistai ar šiaip bolševikai. Kaip pavyzdį čia priminsiu Požėlą, Šiaulių advokatą, kuris prie bolševikų buvo aršus enkavedistas, daug įdavęs ir sunaikinęs lietuvių, o prie vokiečių tapęs gestapininkas ir uolus žydų naikinimo organizatorius ir jų turto plėšikas. Vieksniuose ypatingai pasižymėjo žydų naikinimu aršūs bolševikai: K. G., J. R. ir kiti. Jie dažniausia savo kruviną darbą dirbo ne savistoviai, bet vokiečių vadovaujami ir nurodomi. Tokių išsigimėlių nebuvo daug. Bet jų, deja, buvo. To paneigt negalima. Jie yra Lietuvos gėda ir nelaimė. Lietuva atgavusi savo nepriklausomybę teisingumo organų keliu jiems atiduos tai, ko jie savo darbais yra nusipelnę. Tauta gi jiems savo dekretą paskaitė jų kruvino darbo metu: jų šalindamasi, išskirdama iš savo tarpo ir kitokiais veiksmais.

Iš visi, kas buvo pasakyta, seka:

1. Visa lietuvių tauta su savo išlikusiomis organizacijomis, įstaigomis: laikinąja vyriausybe, buv. vyriausybės nariai, Kat. Bažnyčia, lietuviškąją spauda, partijomis ir visa visuomene buvo priešinga nacių politikai ir metodams, taikomiems žydams: žydus rėmė ir gelbėjo bei jiems užjautė.

2. Tautos reakcijos metu buvo nužudyta žydų, tačiau juos žudė ne kaip žydus, bet kaip bolševikus. Nuo šio tautos keršto daugiau nukentėjo lietuvių negu žydų.

3. Buvo lietuvių moralinių supuvėlių, kurie talkino naciams žudyti žydus ir plėšti jų turtą, bet tokių buvo palyginti nedaug, mažiau negu kitose tautose, atsidūrusiose tolygiose sąlygose.

4. Lietuvių tauta sugebėjo labai gražiai atskirti žydų tautą nuo paskirų žydų bolševikų, nusikaltusių prieš lietuvių tautą, Lietuvos Respubliką ir pavienius lietuvius. Nusikaltėlius baudė įprastu anarchijos metui būdu.